

Direnişi Sürdürmek, Özgürlüğü İşlemek: Filistinliler ile Zeytin Ağaçları Arasındaki Köklü-Direniş-Yoldaşlık Bağı

Jülide Sezer

Feminist Tahayyül, 5(2): 379-388.
(Tez Tanıtımı)

ISSN: 2777-6211

feministtahayyül
Cilt 5(2) | Kasım 2024

İNŞANDAN İBARET OLMAYAN DÜNYA AR

Direnişini Sürdürmek, Özgürlüğü İşlemek: Filistinliler ile Zeytin Ağaçları Arasındaki Köklü- Direniş-Yoldaşlık Bağı

Jülide Sezer¹

“Direnişini Sürdürmek, Özgürlüğü İşlemek” Utrecht Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Yüksek Lisans tezi olarak Haziran 2023 tarihinde teslim edilmiş, Hélène Phoa Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Yüksek Lisans Tez Ödülü’nü almıştır. Tez, zeytin ağaçlarının tek bir yerde kök salmalarına rağmen sürekli hareket halinde olduklarını savunmaktadır. Özellikle Filistin’deki zeytin ağaçlarının yerleşimci sömürgeciliğe karşı olan direnişçi failliğine ve edebi ve görsel sanatlara doğru hareketine odaklanmaktadır. Tez “Zeytin ağaçları Filistin’in *sumud*’unda² (metanetinde) ne rol oynar?” sorusunu sorarak zeytin ağaçları ve Filistinlilerin yerleşimci sömürge şiddeti karşısında nasıl bir yoldaşlık izlediğini sorgular. *Sumud* Filistin direniş ve varoluş kültürüne kök salmış olup, Filistin’i ve işgal karşısındaki dirençliliği insan bedeninde, toprakta ve de sürgünde yaşatmayı hedefler.

Tezimde insansonrası çalışmaları ve yerli çalışmalarına (*indigenous studies*) “köklü-direniş-yoldaşlığı” terimini katarak yerlilerin kültürünü ve yerleşimci sömürgeciliği siyasi gerçekliğiyle ele alan bir insansonrası eleştirel bakış örneği sunmayı amaçladım. Donna Haraway’in (2003) “yoldaş türler” kavramından yola çıkarak ve yoldaşlığı “köklü-direniş-yoldaşlığı”na (*rooted-resistance-companionship*) genişleterek, Filistinliler ile zeytin ağaçları arasındaki ilişkileri *sumud* pratikleri bağlamında ve Siyonist yerleşimci sömürge rejimi altında kapsamlı bir şekilde anlamaya çalıştım. “Köklü-direniş-yoldaşlığı” kavramı, Filistinliler ve

¹ Utrecht Üniversitesi, 2023. <https://studenttheses.uu.nl/handle/20.500.12932/44436>

² 1960’larda Yaser Arafat’ın önderi olduğu Filistin Kurtuluş Örgütü *sumud* kavramını benimsemiş, Filistinli halka “zeytin ağaçları gibi dirayetli” olmayı öğütlemiştir. *Sumud* yalnızca Filistin topraklarında kalmak, evi terk etmemek değil, aynı zamanda Siyonizmin Filistin’i ve Filistinlileri, onların kültürlerini yıkmaya yönelik her hamlesine bir zeytin ağacı gibi köklenip, serpilmeyi, durmadan yeşermeyi, Filistin kültürünü sürdürmeyi, yaymayı tembih eder.

zeytin ağaçlarının İsrail'in kuruluşundan da önce bir toprağı paylaştıklarını ve İsrail kurulduktan sonra yerleşimci sömürgeye karşı direniş gösterdiklerini vurgular. Bu kavram aracılığıyla insansonrası feminist bir bakış açısı ile zeytin ağaçlarının toprakta var oluşlarından edebi ve görsel sanat eserlerindeki yeniden ortaya çıkışlarına kadar olan yolculuklarını izleyerek kültürel bir analiz sunuyorum. Mahmoud Darwish'in *Earth Presses against Us* [Dünya Üzerimize Çöküyor] (2003) şiiri ve *Absent Presence* [Yokluğun Varlığı] (2010) yazısına ek olarak fotoğrafçı Steve Sabella'nın *Till the End* [Sonuna Kadar] (2004) görsel çalışmasına odaklanıyorum. Ana odağım İsrail'in Siyonist toprak şekillendirme stratejilerini incelemek ve zeytin ağacının yolculuğunun nasıl "köklü-direniş-yoldaşlığı" nı simgelediğini ve zeytin ağaçları ile Filistinlilerin, Nakba'dan beri devam eden ortak bir sömürge yarası paylaştıklarını açıklamaktır. Bunu araştırırken İsrail'in yerleşimci sömürgeci bir devlet olduğunu ve, insandan öte ve önce bir canlı olan zeytin ağaçlarının bu sömürgeci işgale karşı yaşamı yeniden üreterek karşı bir direniş gösterdiğini savunuyorum.

İnsansonrası teoriler bazı akademisyenler tarafından yerlilerin bilgilerini kullanarak inşa edildiğı ve Avrupa merkezli olduğı için eleştirilmektedir (Juanita 2014; Todd 2016). Ben tezimde bu eleştirileri göz ardı etmiyorum. Bu yaklaşım ile düşünmenin bizleri bazen ikililik kavramına ittiğini ve bir karşıtlık yarattığını savunuyorum. Bu sebeple tezimde yerli çalışmalarından öğrenerek, insansonrası teoriler içinde kalmayı tercih ediyorum. Haraway'ın öğütlediğı gibi "belanın içinde kalarak" (*staying with the trouble*), posthümanizmin yerli çalışmalarının tartıştığı konuları ele aldığını ancak sömürgeciliğe bakarken konumlu bilgi ile (*situated knowledge*) kendi sömürgeci kimliğiyle hesaplaşması gerektiğini söylüyorum. Bu amaçla zeytin ağaçlarının direniş failliğinin izini sürerken Haraway'ın modern Batı akademisine kattığı insan ve insan olmayanlar arasındaki "yoldaşlık" kavramına dönüyorum.

Haraway (2003) "Yoldaş Türler Manifestosu" eserinde [*The Companion Species Manifesto*] köpeklerin insanlarla olan yoldaşlığına odaklanmış, Avustralya ve Amerika'da köleleştirilen ve metalaştırılan, ticareti yapılan köpeklerin tarihinin izini sürmüş, köpeklerin tarihine bakarak modern dünyanın yalnızca insana değil insan olmayana da eziyet ettiğini

göstermiş, bağlılık, sadakat ve sevgiyle başka türlü bir yaşam ve ilişkileneceklerin mümkün olabileceğini öne sürmüştür. Ancak Haraway köpeklerin tarihini ve insan-hayvan ilişkiselliğini (*relationality*) sunarken köpeklerin sömürgecilerin eline geçmeden önce kimlerle birlikte bir yaşam sürdüğünü, hangi kültürlere ve topluluklara bağlı bir yoldaşlık içinde olduğunu söylemeyi atlar. Köpekleri tarihsel ve kültürel bağlamından koparan bu yaklaşımı, “yerli” (*indigenous*) kelimesini kitabında yalnızca üç kere kullanması da gösterir. Bu bağlamda Haraway Batılı bir akademisyen olarak yerli halkların varlığının yok sayılmasına ve silinmesine katkıda bulunur. Aynı zamanda Haraway, köpeklerin tarihini anlatırken Amerika ve Avustralya’yı yerleşimci sömürgeci olarak tanımlasa da sömürgeciliği başı ve sonu olan bir olay olarak resmetmiştir. Oysa Patrick Wolfe’un dediği gibi “yerleşimci sömürgecilik bir olay değil bir yapıdır” (Wolfe, 2006: 388). Kısacası, Haraway Amerika ve Avustralya’yı örneklerken yerleşimci sömürgeciliği tarihsel bir dönem olarak sınıflandırmış, yerli toplulukların isimlerine ve kültürel kozmolojisine değinmeyi atlamış, tarihten bugüne sömürgecilikten kurtulma direnişi gösteren yerlilerin (örneğin Kuzey Amerika’daki Odawa, Potawatomi ve Algonquin topluluklarının) ve yerleşimci sömürgeciliğin süregelen bir yapı olduğunu göz ardı etmiştir.

Peki insandan ibaret olmayan canlılarla kurulan yoldaşlık kavramı yerleşimci sömürgeci bağlamda nasıl incelenebilir? Haraway’ın yoldaşlık kavramını “yerleşimci sömürgeci” bağlamda sadece bir yoldaşlık olarak tanımlayamayız. Filistinlilerin ve zeytin ağaçlarının yoldaşlığını “köklü-direnış-yoldaşlığı” olarak ele almak mümkündür. “Köklü-direnış-yoldaşlığı” kavramı zeytin ağaçlarından ilham alarak ve onlardan yola çıkarak zeytin ağaçlarının birlikte yaşamı ve iş birliğini öğrettiğini savunur. Yüzyıllardır dünyanın çeşitli bölgelerinde yeniden yeşeren, yapraklarını kaybetmeyen ve ölmesi neredeyse mümkün olmayan bu ağaç, canlılığını insan ve insan olmayan yoldaşlarıyla yaptığı işbirliği ile sürdürür. Zeytin ağacının varlığını devam ettirebilmesi için arı, kelebek gibi polen taşıyıcılarına, rüzgâra, güneş ışığına, suya, topraktaki mikroorganizmalara, toprağının hava alması için solucanlara ihtiyacı vardır. Bir zeytin ağacına bakış, kolektif bir yaşam düzenine bakıştır.

Yerleşimci sömürgeci bir sistem içerisindeki zeytin ağacının yaşam döngüsü şiddete karşı çeşitli direniş biçimleri içerir. İsraili yerleşimcilerin Filistinlilerin zeytin ağaçlarını yaralaması, yakması, kesmesi; İsraili askerlerin zeytin ağaçlarını iş makinalarıyla kökünden sökmeleri; zeytinliklerin İsraili yerleşimciler tarafından ele geçirilip İsrail'in ekonomisine katkı sağlamak için kullanılması; zeytin ağacının yalnızca bir canlı olarak değil, aynı zamanda kültürel bir simge olarak ele geçirilmesi zeytin ağacının yaşam döngüsünü aksatır. Ancak zeytin ağaçları yaşamaktan asla vazgeçmez. Zeytin ağacı inatla yaşamı yeniden üreterek adeta “Beni erteleyebilirsin ama yok edemezsin” demektedir. Yaşam, Filistin’de insan ve insandan öte canlılar için bir direniştir. 1960’larda *sumud* toprağı terk etmemek anlamına gelse de 1970’lerde anlamı sürgünde de Filistin’i yaşatmaya doğru evrilmiştir. Tam da bu noktada tezin savunduğı şekilde, zeytin ağaçlarının hareket halinde oluşuyla, Filistinlilerin Filistin’i dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar bedenlerinde yaşatıyor olması örtüşür. Filistinlilerin zeytin ağacından esinlenip, öğrenip, bir direniş bedenlenişi oluşturması yukarıdan aşağıya doğru yöneltilen hiyerarşik bir öğreti değil; toprağın içinden, yerlilikten, toprakla ve insan olmayanla iç içe geçmiş bir yaşam sürmekten doğan bir direniş biçimidir.

Doğayı Silahlandırmak

The Nutmeg’s Curse [Muskatın Laneti] (2021) kitabında Amitav Ghosh, muskatın Endonezya’nın Banda Adaları’ndaki tarihini incelerken Hollanda’nın sömürgeci tarihini ve bugününü gün yüzüne çıkartır. Milyonlarca muskat ağacının katliamı, yerlilerin köle olarak çalıştırılması, öldürülmesi ve sürülmesi yalnızca yerli nüfusunu azaltmamış, aynı zamanda yerlilerin toprakla olan bağınyı zayıflatmayı amaçlamıştır. Ghosh’a göre yerleşimci sömürgeci olmalarının ötesinde her sömürge sistemi öncelikle yerlilerin toprakla bağınyı zayıflatmayı amaçlar. Yerliler için toprak hayattır ve toprakla bağı koparılan ve zayıflatılan yerliler, sömürgecilerine bağı ve bağımlı hale gelir. Filistin’de görünen de sömürgecilerin taktiklerinden biri olan *terraforming*’dir. *Terraforming* yani toprağın yeniden şekillendirilmesi, Ghosh’a göre, yerel ekosistemler, biyoçeşitlilik ve yerli topluluklar üzerinde derin ve yıkıcı etkiler bırakır. Hollanda Doğı Hindistan Şirketi’nin (VOC) Banda

Adaları'ndaki muskat ticaretini zorla ele alarak, vahşet ve zulümle, adaların ormanlarını ve ekosistemlerini, yerli toplulukların bedenlerini ve kültürlerini de yok ettiğini anlatır. Ancak sömürgecinin *terraforming* (*toprağı şekillendirme*) sistemine karşın toprağın da söyleyecekleri vardır. Ben tezimde toprağın sesini zeytin ağaçlarından, zeytin ağaçlarının sesini de toprağın yerlilerinden, Filistinlerden dinlemeyi, görmeyi, izlemeyi ve göstermeyi amaçladım.

Siyonist proje sadece Filistinlilerin yaşamlarını kesintiye uğratmak ve ertelemek için zeytin ağaçlarını kökünden sökmekle kalmaz. Siyonizm aynı zamanda Filistin'e göç etmiş olan Yahudi nüfusunu yerlileştirmeyi amaçlar. Yahudi nüfusunu yerlileştirmenin bir biçimi olarak Siyonistler, Patrick Wolfe'un (2006) bahsettiği "yerini değiştirme amacıyla yıkma" (*destroying to replace*) adı verilen yerleşimci sömürgeci uygulamayı gerçekleştirir. Yerleşimcilerin yerini değiştirme mantığı, daha fazla insan dışı dünyaları içeren bir ekopolitik biçimdir. Siyonistler Filistinlileri yerlerinden etmekle kalmamış, Yahudi yerleşimciler için flora ve faunayı yeniden şekillendirmek ve aidiyet duygusu yaratmak amacıyla sömürgeleştirilen bölgelere çam ağaçları dikmiştir. Çam ağacı toprağı ele geçirebilen, hızlı yayılabilen ve hızlı büyüyen bir ağaçtır. Uzun boylarıyla zeytin ağaçlarına gölge düşürür, sıcaklığa dayanıklılığı olmadığı için yangına sebep olur, toprağı düşen çamlar yayılarak yeniden doğar ancak etraftaki zeytin ağaçlarını yaralar.

İsrail, fauna ve florayı değiştirerek ve Avrupa'dan göç etmiş olan Yahudilere "Avrupa şehri" atmosferi yaratarak Filistin topraklarında aidiyet oluşturmayı amaçlar. Anti-siyonist ve hukukçu akademisyen Irus Braverman (2009) çam ağaçlarını vahşi ve hızlı büyüyen ağaçlar olarak tanımlar ve çam ağacı ekim projesini kutsal toprakları modernleştirme projesi olarak tasvir eder. Braverman, çam ağaçlarının hızla yayılarak "her zaman oradaymış gibi" bir izlenim verdiğini söyler. Bu "her zaman oradaymış gibi" ifadesi, Yahudi nüfusunu yerlileştirme projesinin zeytin ağaçlarının ve Filistinlilerin varlığını gölgeleme yöntemlerini gözler önüne serer.

Mahmoud Darwish'e Milliyetçi-Erkek-İnsandan Öte ve Önce Bir Bakış

Tezimin ikinci bölümünde Mahmoud Darwish'in *Absent Presence* [Varlığın Yokluğu] (2010) ve *Earth Presses against Us* [Dünya Üzerimize Geliyor] (2013) yazılarını insansonrası bir çerçeveden ele alıyorum ve insan merkezli bakış açısından uzaklaşmayı öneriyorum. Mahmoud Darwish'in yazıları "milliyetçi-erkek-insan" çerçevesinde çokça tartışıldı. Darwish'in yazılarına insandan öte bir bakış açısı sunarak, onun okuyuculara zeytin ağacıyla kurduğu bağı anlatırken köklerinden, kelebeklerden, yazmanın kendisini nasıl dallayıp budakladığından, kökünün bir yolculuk halinde ama aynı zamanda Filistin'de olduğundan bahsettiğini tartışmaya açıyorum. Modern dünyanın çizdiği sınırlar ve devletlerin ötesinde, Mahmoud Darwish'in toprakla bağı dekolonyaldır; toprakla ve insandan öte canlıyla iç içe bir yaşamı temsil eder.

Darwish hakkındaki çoğu çalışma sevgilisini vatan olarak resmederek, ona özlem duyan sürgündeki bir erkek oluşuna ve Filistin direnişine siyasi katkısı olan milliyetçiliğine odaklanır. Ancak bu tartışmalar Darwish'i insan merkezli bir düzlemle sınırlar ve Filistin'i hareketsiz bir yer olarak konumlandırırlar. Darwish'in eserleriyle ilgili yapılan çalışmalar, Filistin'i insanlar tarafından özgürleştirilmesi gereken bir yer olarak konumlandırır; sanki toprağın kendisinin de bir hikayesi veya failliği yokmuş gibi. Filistinli erkeği aktif bir insan olarak konumlandırmak ve pasif ve genellikle feminize edilmiş bir toprak temsiline dayanmak, doğa ve kültür arasında kurulan ikili karşıtlığı devam ettirir. Bu nedenle böyle bir bakış açısı kurtuluş mücadelesindeki Filistinliler ve toprak (zeytin ağaçları dahil) arasındaki dekolonyal "köklü-direnış-yoldaşlığı"nı göz ardı eder.

Tezin bu bölümünde Darwish'in toprağı aktif bir varlık olarak ve zeytin ağaçlarını sürgün yolculuğunda "köklü-direnış-yoldaşları" olarak tasvir edişine odaklanıyorum. Darwish Filistin'deki anılarını anlatırken duyuları harekete geçer. Koku, ses, yara izi gibi imgelerin peşine düşer. Darwish'in hatırasındaki Filistin hareket halindedir. Filistin'in insandan ibaret olmayan dünyaları, hatırlama ve yazma süreçlerinde önemli etkenler haline gelir. Filistin'in

topraklarını sadece kimliğini geri kazanmak ve anılarını hatırlamak için metaforlar olarak kullanmaz. Onun için insan olmayan canlılar bir metafor değildir; insan-olmayan canlılar için ve onlarla birlikte yazmaktadır. Örneğin *Earth Presses against Us*'daki son dizeler, “burada ve orada, kanımız zeytin ağaçları dikecektir” sözü, insan bedeninin ağaç-oluşuna atıfta bulunarak, sürekli baskı altında olunmasına rağmen, zeytin ağacı olacağını söyleyerek toprakta yeniden doğuş iddiasında bulunur (Darwish, 2013: 9). Darwish dünyayı insanları sıkıştıran dinamik bir güç olarak tasvir ederek okuyucuları dünyayı insan deneyiminin aktif bir katılımcısı olarak ele almaya davet eder. Böylece insanın üstünlük kavramını sorgular ve doğayla daha simbiyotik bir ilişkiyi ima eder.

Darwish, siyonizme karşı iki önemli noktaya dikkat çeker. İlk olarak, Filistin'in yerli bitkisi olan buğday gibi toprağa tekrar doğmak istemektedir. Kararlı bir şekilde Filistin toprağına dönmek istediğini belirtir. Bu inat siyonizmin Filistinlilerin varlığının inkarına bir karşı çıkış ve eve dönüş için sunulan dekolonyal bir duruştur. İkinci olarak Darwish doğanın yeniden üretken olan gücünü kucaklar. Sömürgeci Siyonist doktrinlerin aksine okuyucuya toprak ve doğanın birbirine dolandığını, bu nedenle toprakla olan bağlantısının doğanın canlılığını kucakladığını söyler. Bir ağaca dönüşmeyi tasvir eden bu şiirde, zeytin ağaçları Siyonist anlatılarının ve Yahudi nüfusunu yerlileştirme pratiğinin öncesine dayanır. Dahası, Darwish doğa ve kültür bölünmesinin hiyerarşik konumlandırılmasını bozar ve zeytin ağacını bir etken olarak davet ederek yerleşimci sömürgeciliğin zalimliğine bir yanıt verir. Zeytin ağacı ile bedensel bağı işaret ederken Filistinli kimliğinin sürekli olarak canlı kalacağını ve “köklü-direnış-yoldaşlığı” bağıyla hayatı yeniden canlandıracağını söyler.

Taş, Ağaç ve İnsan Arasındaki Köklü-Direnış-Yoldaşlığı

Tezin üçüncü bölümünde sanatçı Steve Sabella'nın Kudüs taşı üzerine baskıladığı zeytin ağaçları imgesini ele alarak taş, insan, zeytin ağacı arasındaki “köklü-direnış-yoldaşlığı”na ve sanat eserinin duyuları ortaya çıkarmasıyla politik şahitlik temasına odaklanıyorum. Kudüs'teki Yahudi nüfusunu yerlileştirme ve Filistinlileri yerlerinden ederek Yahudi

toplumunun aidiyetlerini köklendirme girişimlerine rağmen *Till the End* (Sabella, 2024) eseri zeytin ağaçlarını ve taşı bir araya getirerek, zeytin ağaçlarının ve Kudüs'ün aidiyetini ve köklülüğünü sunar. Zeytin ağaçları bir bahçede birlikte dimdik dururken, Kudüs'ten alınan taş, Filistinlilerin dekolonyal yaklaşımını, yerliliğini, yaşadıkları evleri ve zeytin ağaçlarıyla birlikte var oldukları kültürel mirasın önemini savunur.

Zeytin ağaçlarının ve taşların bağlamsal ve maddi gerçekliğine odaklanarak Filistin'de nasıl bir arada var olduklarını da bu bölümde inceledim. Eserin, zeytin ağaçlarını ve Filistinli sanatçıyı kapsayan; zamanın, mekânın ve maddenin akıcı varlıklar olarak dolaşık bir birleşimi olduğunu öne sürdüm. *Till the End* eseri müzelerde sergilenerek zamanı doğrusal ve mekânı sabit bir varlık olarak anlama anlayışını ters yüz eder. Zamanı ve mekânı aşarak zeytin ağaçlarının Filistinlilerin “köklü-direnış-yoldaşları” olarak yolculuğunu somutlaştırır. Geçmiş, şimdiyi ve geleceği öne çıkararak Filistinlilerin ve yoldaşlarının inkâr edilemez bir şekilde bir arada var oluşunu sağlamlaştırır. *Till the End*, Filistin'in politik gerçekliğini somutlaştırır ve izleyicinin röntgenci (*vouyeristic*) deneyimini harekete geçirerek Filistin için bir “ağız olma” sorumluluğunu ortaya çıkarır.

Bitirirken Sorular

Tezin son bölümünde ulusötesi ve türötesi dayanışma çağrısında bulunarak başkalarının acılarını anlamak için neden mutlaka onların yerinde olmamız gerektiğini sorguladım ve tezimi şu sorularla sonlandırdım: Neden ötekileştirilmiş, baskı altında tutulan, işkence gören ve sömürge altındaki insanların sözleri, dünyanın geri kalanının onları anlaması için yeterli değil? Neden havada kökleriyle sallanan bir zeytin ağacının görüntüsü, insanlara ve insandan ibaret olmayan dünyalara yönelik yıkıcı (yerleşimci) sömürgeci şiddete karşı öfkeyi harekete geçirmek için yeterli değil?

Bu tezle birlikte, direniş ve failliğın yalnızca insanlara has bir özellik olmadığını tartışmaya açtım. Haraway'in başlatmış olduğu hayvanlarla kurduğumuz yoldaşlık kavramını

bitkilere, taşa, meyveye, daha da önemlisi bir canlı olan toprağa genişleterek yerli çalışmalarına, insansonrası çalışmalarına, yerleşimci sömürgeci çalışmalarına ‘köklü-direnış-yoldaşlığı’ kavramını ekliyorum. Bu tezde, topyekün bir direnişin var olduğunu ve bu direnişin topraktan başlayıp görsel ve edebi sanata doğru ilerleyerek yayıldığını savundum. Zeytin ağaçları ve Filistinliler arasındaki köklü-direnış-yoldaşlığı, toprağın yerlilerinin toprakla bir bütün halde yaşadıklarını, birlikteliklerinin sömürgeci tarihinden eski ve köklü olduğunu savunur. Zeytin ağaçları direnişin bir metaforu değil; köklerinden yeniden canlanarak ve inatla meyve vererek, direnişin ta kendisi olduğunu gösterir.

KAYNAKÇA

Braverman, I. (2009) Uprooting Identities: The Regulation of Olive Trees in the Occupied West Bank. *PoLar*: 1-40.

Darwish, M. (2010) *Absent Presence*. Londra: Hesperus.

Darwish, M. (2013) *Unfortunately, It Was Paradise: Selected Poems*. California: University of California Press.

Ghosh, A. (2021) *The Nutmeg's Curse: Parables for a Planet in Crisis*. Chicago: The University of Chicago Press.

Haraway, J. D. (2003) *The Companion Species Manifesto: Dogs, People and Significant Otherness*. Chicago: The University of Chicago Press.

Haraway, J. D. (2016) *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Durham: Duke University Press.

Wolfe, P. (2006) Settler colonialism and the elimination of the native. *Journal of Genocide Research*, 8(4):387- 409.

Sabella, S. (2004) till the end. [online] Erişim adresi: <https://stevesabella.com/artworks/till-the-end/>. (Erişim tarihi: 15 Haziran 2024).

Sundberg, J. (2014) Decolonizing Posthumanist Geographies. *Cultural Geographies*, 21 (4): 33-47.

Todd Z. (2016) An Indigenous Feminist's Take On The Ontological Turn: 'Ontology' Is Just Another Word For Colonialism. *Journal of Historical Sociology*, 29 (1): 4-22.